

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Сергій Бутко

●

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПОГЛЯДАХ ЧЕРНІГІВЦІВ — ЗАСНОВНИКІВ ОУН

Організація Українських Націоналістів (далі - ОУН), яка по праву вважається лідером українського національно-визвольного руху в 30-і - на початку 50-их років, зробила вагомий внесок у створення умов та наближення відновлення незалежної, соборної Української держави в 1991 р. У пам'яті поколінь вона залишилася символом українського прагнення бути господарем свого життя, своєї землі. Політика організації змінювалася та уточнювалася під час Другої світової війни щодо ставлення до Росії, російського народу, російської меншини в Україні на користь гуманістичних та демократичних засад, сформованих Українською державою в 1917-1921 рр. Проте незмінною залишилася позиція до російського та всіх інших імперіалізмів за будь-яких назв, форм та облаштунків як ворогів, поневолювачів, з котрим у принципі не може бути жодного компромісу. Покоління Степана Бандери, Романа Шухевича та Василя Кука, представлене в ОУН та УПА, наочно продемонструвало цей підхід у збройній боротьбі проти усіх держав і сил - поневолювачів українського народу. У підготовці й вихованні такого незламного патріотизму важливу, якщо не вирішальну роль зіграли українські патріоти з Наддніпрянщини ще на етапі утворення українського радикально-націоналістичного руху, створення та становлення ОУН. Серед них відзначилися також і наші земляки з Чернігівщини.

Спробуємо хоча б побіжно окреслити роль засновників ОУН - вихідців із нашого краю - фронтовиків із Армії УНР Максима Загривного (Гриви), Осипа Твердовського та діяча УЦР, дипломата УНР доби Директорії Євгена Онацького у формуванні безкомпромісної позиції у ставленні до всіх загарбників України і, передусім, російського імперіалізму, вихованні патріотів.

В еміграції однією із організацій-засновників ОУН була Легія Українських Націоналістів (далі - ЛУН), існувала в 1925-1929 рр. в Чехословаччині. Вона складалася переважно із емігрантів-наддніпрянців, у першу чергу, ветеранів Армії УНР ¹. Зиновій Книш - український націоналіст галицького походження, спеціально підкреслив, що саме в середовищі ЛУН вперше безпосередньо вжили назви «націоналіст», «націоналістичний», звідсіля почалася традиція націоналістичного привітання «Слава Україні!», що разом із іншими кличами Організації, за словами тодішнього члена Легії Юрія Артюшенка, були «близькими колишньому воєцтву, бо ж, наприклад, і сам націоналістичний привіт... зродився з традиції Армії УНР. Його уживав постійно Кінний Полк Чорних Запорожців» ³. Поруч із Групою Української Націоналістичної Молоді (далі - ГУНМ) у другій половині 20-их років Легія посіла вагоме місце у націоналістичному русі в еміграції.

Так, чільний член Української Військової Організації (далі -УВО) та ГУНМ Осип Бойдуник підкреслив у своїх спогадах, що «в цьому русі [у другій половині 20-их років. - С. Б.] почав вибиватися й домінувати наддніпрянський елемент, який не був організаційно пов'язаний з УВО і якого в УВО бракувало»⁴. За його словами, командант (керівник, командир) УВО полковник Є. Коновалець «надавав великої ваги [...] боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом України» і «брак наддніпрянського елемента в УВО непокоїв Євгена Коновальця, тим більше, що в його плянах було посилити чинну акцію на Україні під московсько-більшовицькою окупацією»⁵. З іншого боку, українські патріоти з підросійської України безальтернативно вважали лідером організованого націоналістичного руху - ОУН саме Є. Коновальця. Полтавець Ю. Артюшенко у спогадах спеціально наголосив, що «ЛУН підтримала кандидатуру на Голову Проводу ОУН полк. Євгена Коновальця, головним чином тому, що він із усіх вищих старшин Армії УНР уособлював у собі фронтową боротьбу і революційне підпілля, фронтовика-воєнка й державного мужа-політика». Мемуарист, висловлюючи точку зору своїх соратників по Легії, ставив на один щабель Коновальця з легендарною для них постаттю Петлюри: «І коли Головний Отаман Симон Петлюра в наших очах був персоналізацією універсальної в чині ідеї й тої всенационально-воєцької повноцінності, що органічно виростала з наших минулих державницьких періодів, то Євген Коновалець в наших очах був уособленням нуртуючих у глибинах народніх прошарів ідеологічних, політичних і національно-соціальних прагнень»⁶. Наддніпрянців галичанин Коновалець влаштував і тим, що був випробуваним соборником і розумівся на проблемах українсько-російських відносин не тільки теоретично. Говорячи про те, «якою далекосяглою була політична думка і прозорливість» полковника Армії УНР, Артюшенко наводить його слова з праці «Причинки до історії української революції»: «З утратою наддніпрянської бази Галичина буде втрачена для українців навіть і тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому що поміж Польщею і Большевією сама Галичина ніяк втриматися не зможе». Молоді ветерани визвольної боротьби цінили, що Коновалець, без жодної думки про торгівлю національними інтересами, виступав за «включення в обсяг української державної політики Закарпаття, а то навіть Зеленого Клину [на Далекому Сході. - С. Б.]», і робили висновок про лідера, який має «глобальні політичні концепції»⁷.

Внаслідок соборницької політики Коновальця утворення ОУН на Першому Конгресі Українських Націоналістів у 1929 р. було здійснено за вагомою участю наддніпрянців. З 30 делегатів та 2 гостей збору 15 були наддніпрянцями⁸, 10 учасників конгресу представляли співорганізатора ОУН - ЛУН⁹. Заступником Коновальця обрано також наддніпрянця, підполковника Армії УНР Миколу Сціборського, більше половини Проводу Українських Націоналістів (далі - ПУН) теж представляли підросійську Україну. Також символічно, що 28 січня 1929 р. на відкритті Першого Конгресу відразу після Коновальця можливість виступити з вітальною промовою була надана гостю форуму - представнику «групи українців Північного Кавказу, що стоять на засаді Незалежної й Соборної Української Держави»¹⁰ - полковнику Кіндрату Плохию, родом з Кубані, провідному діячу Громади кубанців у Чехословаччині¹¹.

Одним із яскравих діячів доби становлення націоналістичного руху та початків ОУН був уродженець Чернігівщини Максим Загривний (1893-1931). Нам мало відомо про цю постать. Дослідник розвитку української поезії в діаспорі Микола Неврлий, спираючись на спогади критика Михайла Мухіна, пише, що сестру М. Загривного згвалтували чекісти, а батька й брата замучили, «сам він утік до повстанців, де й воював у чернігівських загонах»¹². На фронті в лавах Армії УНР був поранений і носив «у своїх легенях більшовицьку кулю»¹³.

В еміграції жив у м. Подебради (Чехо-Словаччина) і, правдоподібно, вчився в Українській господарській академії. Входив до керівного складу ЛУН разом із М. Сціборським і Ю. Артюшенком¹⁴. М. Загривний активно виступав за організацію єдиної соборної націоналістичної організації. Чільний діяч УВО, ГУНМ, ОУН та редактор тодішнього офіційного органу ПУН «Розбудова Нації»

(далі - «РН») Володимир Мартинець назвав у спогадах персонально Загривного серед тих, кого «з правдивою радістю ми вітали кожного нового співробітника й автора з-поміж членських рядів, та ще й початківців на полі публіцистики»¹⁵. Так, у 1928 р. він надрукував згадану Мартинцем статтю «Революційна теорія й закон життя», у якій зробив висновок, що «інтернаціональний революційний рух безславно закінчився» і «починається нова доба революції - революція національна», вважав федерацію спадщиною більшовизму, яка «спирається на 300-літній російський абсолютизм та є лиш його інерцією». І підкреслив: «ніякий народ б[увшої] Росії, крім хіба москалів, і чути не хоче про федерацію»¹⁶.

Як делегат-представник від ЛУН М.Загривний у 1929 р. на Першому Конгресі Українських Націоналістів взяв участь у створенні ОУН. Культурно-освітня комісія Конгресу, де він виступив з доповіддю на тему «Література й мистецтво України»¹⁷, також схвалила його проєкт однорідної системи трудової школи майбутньої Української держави. Під час дискусії він взяв верх над прибічником плюралістичної системи освіти з перевагою шкіл класичного типу¹⁸. Також виступав у дебатах на засіданнях ідеологічної комісії форуму¹⁹. Отже, М. Загривний був активним діячем націоналістичного руху.

Проте свій найбільший внесок у визвольну боротьбу та патріотичне виховання української молоді в Західній Україні та зміцнення духу українців у вигнанні він зробив насамперед своєю поезією. Поет Загривний більше відомий під літературним псевдонімом Максим Грива. Його творчість, за слушною оцінкою М. Неврлого, просякнута вольовим напруженням, мотивами боротьби і помсти. Мабуть, найвідомішим твором чернігівського поета-самостійника є вірш «Нас питають - якого ми роду»:

*Нас питають - якого ми роду
І для кого торуєм шляхи,
- Та ж то ми на вратах Царгороду
Залишили донині цвяхи!
Та ж то наша долоня шершава
Так стискала залізо меча,
Що німіла зухвала Варшава,
І султан мимоволі мовчав.
Ми водили в Москву Сигізмунда,
А в Полтаву - варязьку рать,
Ми карали Росію за Суздаль,
За Москву - ми ще будем карать²⁰.*

За спогадами члена Союз Української Націоналістичної Молоді (далі СУНМ) Степана Ленкавського, представника організації, яка діяла на Галичині, він познайомився з М. Гривою на Конгресі. Ближче вони зійшлися та докладно поспілкувалися вже після закінчення форуму в поїзді Відень-Прага. Член СУНМ звернув увагу, що поет «радів, що ми знаємо напам'ять його вірші, друквані в «Державній Нації», що на академіях [зібраннях, засіданнях. - С.Б.] із захопленням декламуємо його вірш «Нас питають - якого ми роду». Під час цієї зустрічі Грива поділився своїми творчими планами щодо підготовки до друку збірки своєї поезії, висловив незадоволення «з неї і мусить переробити тужливо-сентиментальні тони з свого дитинства». Він підкреслив, що «не знає, чи стане йому сил перелити свій гнів і побачити збірку, бо був поранений на фронті»²¹. За нашою інформацією, земляк так і не встиг видати свою поезію окремою книжкою. Звертає увагу, що Ленкавський як представник націоналістичної молоді зі західноукраїнських земель з повагою та, як само собою зрозуміле, оцінює чернігівського поета як «націоналістичного», вкладаючи в це поняття патріотизм і, безумовно, соборність.

У своїй творчості М. Грива закликав не тільки до боротьби проти іноземних поневолювачів України, але різко засуджував москвофільство та радянофільство. Так, у адресованому «Назарукам та Сосюрам» вірші «Відповідь» (надруковано у листопаді 1927 р.) він пише:

*«Ви не маєте жадного Бога!»
«Ви не вірите в труп Ілліча!»*

*«І немає нічого святого
В ваших хижих, крижаних очах!»
«Ви плакаєте думку Мазени,
Зневажаєте мури Кремля, -»
«Вас скарає ображене небо!»
«Вас сирая чекає земля!»
Оттак нарід і досі ще дурять,
-Хочуть знов повернути в раба,
-Большевицький підпасок Сосюра
Та бундючний гетьманський чабан.
Та не треба нам вашого «бога»
І на прощу у Кремль - не пора.
Нас не вабить бита дорога
Співробітників ката Петра.
Наша віра - тверда наче камінь,
І вогнем наше серце пече,
І ніколи наш Бог нас не зкламить,
Бо він в жилах наших тече...
І ніколи нас Бог не покине,
Він накинє свій праведний суд,
Чи віддать «на закланіє» сина,
Чи спровадити Юду на сук²².*

Автор, на нашу думку, не випадково загострив свою позицію, звернувшись до двох осіб, які символізували, так би мовити, проросійську та прорадянську позиції в роздертій у той час на чотири частини Україні. Один із них - громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист Осип Назарук з Тернопільщини, який після української революції відійшов від соціалістичних ідей і став прихильником та пропагандистом українського монархізму²³. Українські націоналісти міцно пам'ятали про акт національної зради гетьмана Павла Скоропадського - «Грамоту» про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією. Інший противник - визначний²⁴ український поет із Донеччини Володимир Сосюра, який став відомим своєю творчістю в УРСР. Цікаво, що Сосюра та Грива воювали в Армії УНР, були поранені, проте перший після одужання вступив у Червону Армію й пройшов свій життєвий шлях у більшовицькій державі, другий у вигнанні послідовно до кінця борючись за реалізацію ідеї незалежної Української держави. І кожний по-своєму вважав, що служить своєму народу.

Максим Грива органічно належав до знаменитої празької поетичної школи. Називаючи нашого земляка її представником, донецька дослідниця Віра Просалова вказує, що «Празькою школою» умовно називають тих письменників-емігрантів, котрі залишили Україну у 20-х роках і певний час працювали у Чехо-Словаччині, зокрема у Празі. Їхньою суттєвішою об'єднавчою рисою, на думку Ю. Шереха, була віра в українську національну духовність, котра мала привести до здобуття державності, «ідеологія сильної, «невгнутої» людини, аристократа, державника, войовника, лицаря, архітекта недосяжно високих надщоденних вей, майстра двосічного меча»²⁵. Більшість із них були наддніпрянцями, і своєю творчістю вони у справі патріотичного виховання молоді зробили, на нашу думку, набагато більше, ніж уся пропаганда й агітація націоналістичних організацій від ЛУН, ГУНМ і СУНМ до ОУН. Київський дослідник Ростислав Доценко підкреслив, що Грива «рано померши, не встиг стати «першорядним» [поетом празької школи. - С.Б.], але енергією своєю і запалом мав до того завдатки»²⁶. Він у віці тридцяти восьми років «помер на сухоти 1931 р. в Празі»²⁷. Проте його внесок у підготовці майбутніх «бандерівців» до незламної боротьби за волю України важко переоцінити.

Інший фронтовик з Армії УНР, який належав до когорти засновників ОУН, - уродженець м. Ніжина Осип Твердовський. Оцінкою керівництвом ОУН внеску Твердовського у визвольну боротьбу стала публікація в «РН» за травень-червень 1930 р. некролога на його честь й пам'ять. З цього документа та деяких архівних

згадок ми можемо докладніше дізнатися про нашого земляка.

Осип Твердовський народився 1 листопада 1891 р. у м. Ніжині у заможній козацькій родині²⁸. За даними метричної книги, був охрещений наступного дня у Ніжинській Іоанно-Богословській церкві як Іосиф. Його батько - ніжинський козак Матвій Симеонович (очевидно, Семенович) Твердун, мати - Євдокія Іванівна. Хрещені батьки - козак Андрій Тимофійович Лук'яненко і козачка Параскева Симеонова Вольшина (прізвище цієї жінки трапляється у метричних записах часто і пишеться вкрай нерозбірливо). Обряд хрещення здійснили священник Дмитрій Стопановський та диякон Микола Якимов²⁹. Викликає непорозуміння незбіг прізвища батька із синовим. Справа в тому, що козак Матвій Твердун (Твердовський) та його брат Іосиф (Йосип) під час хрещення своїх дітей, соборування тих з них, які померли у ранньому дитинстві, та навіть вінчання («Уволенний в запас взводний унтер-офіцер армії» Осип Симеонов Твердун³⁰) писалися у метричних книгах і так і сяк. Сина Івана Матвій Семенович записав у 1887 р. при хрещенні як Твердовський³¹, а коли дитина через три роки померла, то батько був записаний як «ніжинський козак Твердун»³². Близнята Мирон і Андрій (1893) теж були записані на прізвище Твердовський³³. Старший брат О.Твердовського - Матвій, який згадується у некролозі в «РН», народився 13 вересня 1889 р. у родині ніжинського козака Матвія Симеонова Твердовського і законної дружини його Євдокії Іванової. Хрестили дитя Іосиф Симеонов Твердовський і Параскева Симеонова Волокіна (Вольшина або Вольжина)³⁴. Можна припустити, рідні дядько і тітка по батькові.

Аналіз записів метричних книг з 1887 по 1894 рр. вказує на те, що Твердуни цілком ідентичні з Твердовськими. На жаль, записи у цьому джерелі не дають можливості встановити причину постійного змінювання прізвища.

Про основні віхи життєвого шляху Твердовського-Твердуна ми дізнаємося вже з некролога: «Середню освіту отримав при ніжинській гімназії. З вибухом світової війни служив в 176 переволоченському полку, де скінчив школу хорунжих. За великої війни був ранений, як людина надзвичайно хоробра нагороджений був численними відзнаками аж по орден св. Юрія [«Орден Святого Великомученика и Победоносца Георгія». ³⁵ - С.Б.] включно. На початку революції 1917 р. приймає участь в боях як комендант [командир - С.Б.] українізованого куреня під Гарнополем, де по-друге ранений в голову. По загоєнню рани замість дати зробити собі конче потрібну операцію голови та основно лікуватися, втікає під час навали большевиків (наступ Муравйова) зі шпиталю, продирається до Ніжина, де й організує український відділ та вирушає зі своїм братом бл.п. Матвієм на ст. Крути проти армії Муравйова, що тоді наступала на Україну. Враз із студентським відділом, що й собі туди прибув, боронить станцію Крути; оточений із усіх боків та не маючи вільного шляху до відступу, він з рештками свого відділу та з окликом «Слава Україні» продирається через густі ворожі лави та відходить до Ніжина. По занятті того міста большевиками, переховується зі своїм відділом по лісах, звідки робить безперестанні випади до опанованого большевиками міста; по тяжких боях виганяє большевиків із міста та опановує його до приходу німців. Тоді вступає в київську інструкторську школу, по закінченні якої призначений є до брацлавського полку м. Тульчин. Там, як один із найкращих старшин, стає командантом підстаршинської інструкторської сотні. Невдовзі відкомандирований до 1-го київського сердюцького полку, але відмовляється в ньому служити тому, що складався він майже з самих московських старшин, настроєних ворожо до українців та повертає до брацлавського полку. Під час протигетьманського повстання бере активну участь у боротьбі з московськими карними відділами. За часів Директорії УНР був заступником команданта броневих поїздів «Помста» (коли командантом був його брат), а невдовзі й командантом та вславився низькою героїчних вчинків. Ранений у боротьбі з большевиками попадає в польський полон (Ланцут, Бересть Лит[овський]); там незабаром вступає до 6 стр[ілецької] дивізії армії У.Н.Р. та при відході дивізії на фронт є призначений на бронепотяг. Попавши по-друге на інтернування до Польщі, працює як робітник у Каліші, жертвуючи з зароблених грошей великі суми на різні національні потреби (напр. [...] на «Українську

Трибуну»). Але незабаром залишає Польщу та переїздить до Західної Європи. Працює тяжко в копальнях у Франції, потім на фабриці, а вкінці переноситься до Люксембургу. З тяжко зароблених грошей залишає собі мінімальну частину; решту віддає різним українським установам та організаціям, як рівнож допомагає батькам, [які] залишилися без кусника хліба»³⁶. З 1925 р. патріот із Ніжина вступає до ЛУН і очолює зі своїм соратником Чубом секцію Легії в Люксембурзі. До цієї секції вступили також однодумці, які проживали в суміжних районах Франції³⁷.

У некролозі дана характерна для українських патріотів мотивація вступу О. Твердовського до лав ОУН: «Будучи заклятим ворогом орієнтації на окупантів України, вступає до «Організації Українських Націоналістів», де й веде активну роботу; зокрема - спільно з п. Чубом закладає Відділ ОУН у Люксембурзі та всю свою енергію вкладає для його поширення та зміцнення».³⁸ Тобто підкреслюється, що це реакція на поразку Української революції 1917-1920 рр. і воля вибороти свою незалежну соборну державу. Цей відділ організації охоплював своєю діяльністю й «суміжні терени Франції», а сам Твердовський був уповноваженим «ПУН-у для керівництва працею ОУН» у цьому регіоні³⁹. Іншими словами, він сам належав до проводу організації і відповідно користувався великою довірою у Є. Коновальця.

16 квітня 1930 р. О. Твердовський «помер після операції мозку... в Еші-Альзет у княз[івстві] Люксембург». Причина смерті - старі фронтіві рани⁴⁰.

Опис похорону незламного борця за волю України у некролозі дає можливість оцінити авторитет й вплив Твердовського серед українських емігрантів і місцевого населення, ОУН. Вони «вдбулися дуже врочисто в великодню п'ятницю з дому Флямангів, які забрали тіло небіщика із шпиталю до себе, кажучи: «жив він у нас, то від нас мусить і вийти на вічний спочинок». У похоронах взяло участь українське громадянство з національними прапорами та вінками й місцеве населення. Зокрема були представники Відділів О.У.Н. з Кнютанжу й Омеркуру; Відділ із Крезю надіслав національну стрічку з написом; інші Відділи О.У.Н. у Франції та Бельгії надіслали вислови співчуття. Рівнож у похоронах брали участь члени «Української Громади» в Оден-ле-Тіш з головою її п. Нікитином та прапором. Було 9 вінків од українців а 4 від місцевого населення; зокрема звертали увагу написи: ... [у тексті подано п'ять написів французькою мовою, загальний смисл яких, що вони від будинку Фламангів, колег, товаришів і робітників заводу «Arbend», де працював О. Твердовський. - С. Б.], «від Організації Українських Націоналістів в Омеркурі», «Від Української Громади в Оден-ле-Тіш», «Незабутньому однодумцеві» від націоналістів у Кнютанжі, «Від запорожців в Омеркурі», «Т-во вояків Армії У.Н.Р.», «Кумові від кумів та хресника» від сім'ї Павленків, та ин[ших. - С. Б.]. Крім того було кілька вінків од незнаних осіб. Домовину проводили три місцеві священики-францишканці. Брав участь також український хор із Оден-ле-Тіш. О год. 4-ій відспівано коротку літню, потім цілу панахиду, і величний похід під спів «святий Боже» вирушив на цвинтар. Над могилою виголосив промову у французькій та українській мовах п. Шкрабій, вказавши на заслуги покійника перед Українською Нацією, попрощав покійного п. Рогозний, кинувши в могилу китицю квітів»⁴¹.

Окремо надіслав своє співчуття з приводу втрати ПУН. Керівництво організації охарактеризувало Твердовського як високоідейну людину, взірцевого члена ОУН «та загальнолюбимого товариша, що користувався великим авторитетом серед української колонії у Франції та Люксембурзі». І були сказані такі прощальні слова фронтовику-націоналісту: «Земля Тобі пером, Друже! Пам'ять Твоя буде між нами жити, а коли сповниться наш спільний ідеал, що присвічував Тобі у твоєму такому короткому житті, і український нарід скине із себе кайдани, не забудемо за Тебе: Тіло Твоє спровадимо до рідного краю, щоб спочив Ти на своїй землі, на Україні, яку Ти так безмежно любив!»⁴². Зауважимо, що вже більше чотирнадцяти років справдився в житті ідеал Твердовського - Українська незалежна соборна держава, проте його прах спочиває й досі у вигнанні.

Такі героїчні постаті вояка Армії УНР - члена ОУН, як Осип Твердовський, були зразком для молодого покоління патріотів-націоналістів із західноукраїнських

земель і прикладом для наслідування, як і його ставлення до поневолювачів України, в першу чергу до російського імперіалізму під більшовицьким проводом.

Серед наших земляків-засновників ОУН дещо окремо стоїть постать Євгена Онацького. Він уродженець м. Глухова з історичної Чернігівщини (1894-1979 рр.), член Української Центральної Ради від Чернігівщини, секретар УНР (1917-1918 рр.), учасник делегації УНР на мирній конференції в Парижі (1919 р.), був у складі та очолював українську дипломатичну місію в Італії (1919-1921 рр.), мешкав у Римі до 1943 р. З 29 вересня 1943 р. до 18 жовтня 1944 р. ув'язнений нацистами як особа небезпечна для третього рейху. У 1947 р. переїхав до Аргентини, де й завершив своє земне життя. Є. Онацький - талановитий вчений, журналіст, активний громадський діяч і член ОУН⁴³. Одне тільки створення ним самотужки восьмитомної (16 кн.) «Української Малої Енциклопедії» (1957-1963 рр.), якою активно користувалися вчені Інституту історії України Академії наук УРСР, гадки не маючи, хто її автор, робить його легендарною особою.

Нашого славного земляка залучив до ОУН сам Є. Коновалець. Характеристику, яку йому дав полковник Армії УНР, можна знайти у листуванні останнього. 28 січня 1930 р. Коновалець у листі до секретаря ПУН В. Мартинця описує свої враження від заочного (через листування) знайомства з Онацьким: «Взагалі з його листа я бачу, що це є надзвичайно розумна людина. ...натомість був би я затим, щоб його по можності ближче притягнути до праці самого Проводу, а зокрема, щоб його побут в Римі використати так для пропаганди української справи, як теж для нав'язання тісніших зв'язків між ПУН і теперішніми панамі Італії. Інакше кажучи, я був би за тим, щоб після тіснішого його зв'язання з ОУН назначити його представником ПУНу на Італію і при його допомозі начати певну акцію на тамошньому ґрунті. [...] Для цього треба особистого побачення, і я дійсно думаю після переїзду в Швейцарію поїхати відтак на декілька днів до Риму»⁴⁴.

Наприкінці травня 1930 р. у Римі відбулася їхня зустріч. За записом у щоденнику Є. Онацького Коновалець підкреслив під час розмови, що «у нас тепер у Проводі переважатимуть наддніпрянці Андрієвський, Сціборський, Кушнір, Ви... і це дуже важно, щоб він [ПУН. - С. Б.] міг провадити дійсно соборницьку політику...». Автор щоденника по гарячих слідах своїх вражень занотував власну оцінку гостя: «...відчули ми всі себе духово близькими, майже спорідненими. Коновалець виявив себе культурно-тонкою людиною, з якою можна легко й приємно вести розмови на найрізноманітніші теми»⁴⁵.

Після зустрічі чернігівця з головою ПУН у Римі останній після їхнього знайомства у листі до В. Мартинця від 2 червня 1930 р. так передає свої враження: «Скажу Вам тільки коротко, що п. О[нацький] зробив на мене дуже гарне враження. Це людина ще не здеморалізована, а з досить великим, на мою думку, журналістським хистом. Там в нього накльовуються деякі справи, які можуть мати навіть великий вплив на дальший розвій діяльності ОУН, розуміється, треба мати терпеливість. Точніше розкажу Вам при нагоді [мається на увазі їхня скоро зустріч. - С. Б.]»⁴⁶. Так Є. Онацький став членом організації, створив і очолив її місцевий осередок або за іншою назвою «Відділ» у Римі, був уповноваженим ПУН в Італії⁴⁷. У серпні 1939 р. саме в Римі проводився другий Великий Збір ОУН. А вибір місця проведення вищого форуму організації в такий складний час визначався з урахуванням особистих та ділових якостей місцевого керівника.

Як талановитий журналіст Онацький в міжвоєнний час робив багато публікацій в практично всі українські газети та інші періодичні видання в еміграції та на західноукраїнських землях під Польщею, котрі погоджувалися його друкувати. Власне патріотична спрямованість його статей, безкомпромісність до російсько-більшовицького та інших імперіалізмів-поневолювачів України в той тяжкий і непевний час, коли перспективи відновлення Української держави виглядали майже фантастичними, і привернула увагу Коновальця. По своїй суті Є. Онацький дав вбивчо точну характеристику наслідків комуністичної політики на руїнах царської імперії: «большовизм кидаючи наймодерніші і найпоступовіші гасла, повернув Советчину до варварства найтемнішого Середньовіччя»⁴⁸. Пояснюючи редактору газети «Україна» (Чикаго, США) у листі від 2 травня 1931 р. політику ОУН, він

чітко окреслив, що «ми маємо два великих фронти - москвофільство (червоне і біле) та польо[но]фільство». І далі підкреслив: «Мусимо, повторюю, в усіх наших зносинах із чужинцями керуватися виключно нашими націоналістичними інтересами, і не боятися нікого і нічого. Наше діло праве і святе»⁴⁹. Націоналістична та й просто патріотично налаштована молодь Галичини й Волині була знайома з його творчістю та позицією з різних питань ідеології та політики. Так, редактор газети «Український голос» (м. Перемишль - українське Закерзоння в складі тодішньої Польської держави) Зенон Пеленський у листі за 18 лютого 1930 р., висловлюючи своє враження щодо позиції Є. Онацького про принципову відмінність українського націоналізму від італійського фашизму, писав: «Дивно, як Ви висловлюєте тенденцію і думки тутешніх (деяких) провідників молоді [ОУН. - С.Б.], дарма, що не стоїте з ними в безпосереднім зв'язку. Читаючи Вашого листа, я мав враження, що говорю з котримсь із них. Щоб ще далі очеркнути справу, скажу, що це є т.зв. «дух донцовщини» поміж «хлопцями», і коли я запізнав їх із змістом Вашого листа, один з них, тов. С.О. висловився так: - Я завсігди казав, що Є.О. [Є. Онацький. - С. Б.] розумний чоловік!»⁵⁰. Він допомагав молодим націоналістам влаштуватися на навчання в університети Італії⁵¹, тобто мав і власні зв'язки з молодіжними націоналістичними колами Західної України, чуйно ставився до їхніх проблем.

Разом з тим Онацький в часи, коли радикалізм в українському організованому націоналістичному русі був пануючим разом із гаслом «приклад ворогів маємо взяти собі за науку», опосередковано проповідував для майбутньої Української держави засади рівноправності й справедливості у міжнародних й міждержавних відносинах, зокрема у ставленні до Росії, російського народу, російської меншини в Україні. Тобто те, що було здебільшого поза увагою учасників визвольного руху, зосереджених тільки на потребі перемоги ворога, відновити свою державу. Наприклад, у щоденнику він записав свою позицію щодо діяльності російської антикомуністичної еміграції та різних українських груп у вигнанні: «...від червоного Сталіна до білого Мілюкова до чорного Денікіна усіх їх єднає одна найвища ідея - інтереси Росії, що мають стояти понад тимчасовими стражданнями населення... А у нас? Кожний думає тільки про свої власні, або свої закутини страждання, і за ними нездатний бачити вищих інтересів всієї соборної України... Не треба нам чужих територій, але бодай не відмовляємося від тих, що заселені українським народом і становлять його історичну спадщину!»⁵². Зважена та поміркована позиція в міжнародних і міждержавних відносинах уповноваженого ПУН в Італії була відзначена увагою - критикою з боку іншого наддніпрянца з м. Мелітополя Дмитра Донцова (який сам ніколи до ОУН не входив), зокрема за статтю в газеті «Українське слово» (ч. 129, 1935 р.). Автор ідеології чинного націоналізму писав у 1935-1936 рр., що Є. Онацький, який «мріє про «ідеальну справедливість, загальну для цілого людства» про «спільне поняття міжнародної справедливості», який є наївний, щоби припустити існування справедливості «лише для сильних», який вірить не в силу патріотичного почуття свого народу, а в слабкість його в чужого народу...»⁵³. Звернемо увагу, що опонент Онацького традиційно обстоював тезу, що в «інстинкті панування - і лежить суть того патріотизму, який ми подивляємо в англійців, в бельгійців, в росіян»⁵⁴. У 1943 р. на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН засади, які Донцов так зневажливо таврував як наївні, остаточно ввійдуть в програму ОУН, яка ознаменувала перехід організації до ідеології демократичного націоналізму⁵⁵.

Таким чином, українські патріоти з Чернігівщини, вояки Армії УНР М. Загривний-Грива та О. Твердовський, діяч УНР Є. Онацький зробили вагомий внесок у становлення ОУН, виховання та підготовку покоління визвольного руху 30-40-их років на засадах непримиренності до російського імперіалізму в будь-яких формах і до інших поневолювачів України. Виховання у молоді героїзму в боротьбі за власну державність вони здійснювали не тільки своєю творчістю й діяльністю в лавах ОУН, а також власним жертвним прикладом. Є. Онацький також був одним із тих, хто ще в 30-і роки закладав підвалини переходу організації до ідеології демократичного націоналізму, зокрема в міжнародних і міждержавних відносинах, у ставленні до Росії.

Джерела та література:

1. Книш З. Становлення ОУН. - К., 1994. - С. 26.
2. Там само. - С. 29.
3. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С. 383.
4. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. - С. 368.
5. Там само. - С. 368.
6. Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державу. 1917-1966. - Чикаго, 1966. - С. 90.
7. Там само. - С. 92-93.
8. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. - Б.м., 1949. - С. 330.
9. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. - Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. - К., 2005. - С. 79.
10. Мартинець В. Названа праця. - С. 332.
11. Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів, 2004. - Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. - С. 59.
12. Муза любові й боротьби: Українська поезія празької школи / Упоряд., ст. й приміт. М. Нервлого. - К., 1995. - С. 14-15.
13. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та І Конгрес Українських Націоналістів // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. - Т. 1. - Івано-Франківськ, 2002. - С. 212.
14. Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державу. 1917-1966. - С. 88.
15. Мартинець В. Названа праця. - С. 285.
16. Загрювний М. Революційна теорія та закон життя // Розбудова нації. - 1928. - № 3. - С. 59.
17. Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів. // Розбудова держави. - 2004. - № 1-3. - С. 8-9.
18. Ленкавський С. Названа праця. - С. 209.
19. Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. - С. 48-58.
20. Муза любові й боротьби. - С. 14-15.
21. Ленкавський С. Названа праця. - С. 212.
22. Грива М. Відповідь // Державна Нація. - 1927. - № 2. - С. 31.
23. Довідник з історії України. - Т. 2. (К-П), / За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста. - К., 1995. - С. 257.
24. Довідник з історії України. - Т. 3. (Р-Я), / За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста. - К., 1999. - С. 229.
25. Просалова В.А. Поезія «Празької школи»: Навчальний посібник. - Донецьк, 2000. // <http://www.vesna.org.ua/txt/prosalovav/poerprsh.html>.
26. Доценко Р. Поезія Марти Тарнавської. // <http://poetry.uazone.net/tarnawska/critique.html>
27. Мірчук П. Нарис історії ОУН. - Т. 1. - Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. - С. 88.
28. Осип Твердовський // Розбудова Нації. - 1930. - № 5-6. - С. 101.
29. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 765. - Арк. 39 (зворот) - 40.
30. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 467. - Арк. 612 (зворот).
31. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 452. - Арк. 98 (зворот)
32. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 467. - Арк. 618 (зворот)
33. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 778. - Арк. 153 (зворот)
34. ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 10. - Спр. 452. - Арк. 98 (зворот), 99
35. Докладніше про орден див.: http://www.armymuseum.ru/rian2_r.html
36. Осип Твердовський // Розбудова Нації. - 1930. - № 5-6. - С. 101-102.
37. Мірчук П. Названа праця. - С. 71.
38. Осип Твердовський // Розбудова Нації. - 1930. - № 5-6. - С. 102.
39. Мірчук П. Названа праця. - С. 483.
40. Осип Твердовський // Розбудова Нації. - 1930. - № 5-6. - С. 102.
41. Там само. - С. 102-103.
42. Там само. - С. 103.
43. Енциклопедія українознавства / Наук. т-во ім. Т.Шевченка у Львові. - Репринт. відтворення вид. 1955-1984 рр. - Львів, 1993 - Т. 5: Перевидання в Україні, 1996. - С. 1854.; Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. - К., 1998. - С. 140-141.; Коновалець Є. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». - С. 228.; Квасієнчиклопедія ОУН-УПА. // <http://webcenter.ru/~libukr/kwenc/kwenc.htm>.
44. Коновалець Є. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі

документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. - С. 44.

45. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. - Буенос-Айрес, 1954. - С. 231-232.

46. Коновалець Є. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». - С. 165.

47. Мірчук П. Названа праця. - С. 483.

48. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. - С. 248.

49. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931-1932. - Торонто, 1981. - С.57-58.

50. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. - С. 43-44, 96-97.

51. Про це Є. Онацький писав у : Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Рік 1930. - 533 с.; Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931-1932. - 632 с.

52. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931-1932. - С. 345-346.

53. Донцов Д. Патріотизм. - / Квартальник «Вісника», місячника літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Ч. 1., 1936. - Львів, 1936. - С. 37.

54. Там само. - С. 26.

55. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929-1955.: Збірка документів. - Б.м., 1955. - С. 107, 112.

Сергій Соломаха

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ 1990-1992 РОКІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Основні рушійні сили та учасники

1. Рух робітників та інженерно-технічних працівників (ІТР) за демократизацію управління на підприємствах, що розглядався його учасниками як спосіб підйому виробництва, в першу чергу товарів народного споживання, дефіцит яких був на той час кричущим.

2. Так звана «демократична» течія серед частини членів КПРС, які вбачали в поновленні «ленінських принципів» вихід з глухого кута, в якому опинилась мілітаризована економіка СРСР.

3. Рух за реабілітацію і поновлення прав репресованих за роки тоталітарного сталінського режиму та незадоволених (ображених) режимом.

4. Рух кооператорів та підприємців, народжений послабленням адміністративного тиску з боку держави.

5. Рух україномовної інтелігенції, пригнобленої комуністичним режимом, статус якої обмежувався роботою в офіційних україномовних виданнях, закладах культури та освіти.

6. Так звані «агенти впливу» із спецслужб.

Саме представники цих рухів і течій утворили масовий рух, направлений на повалення мирним шляхом монополії Комуністичної партії на владу, демократизацію і, нарешті, здобуття Україною незалежності. Цей рух оформився 9 липня 1989 року в громадсько-політичну організацію - Чернігівське відділення Народного руху України за Перебудову, яка очолила національно-демократичну революцію 1990-1992 років на Чернігівщині.

Пізніше Чернігівське відділення Народного руху України за Перебудову перетворилося в політичну партію - Чернігівську крайову організацію Народного руху України, з 21 січня 2000 року діє як РУХ (Український Народний Рух), а з 25 січня 2003 року як Українська народна партія.

І якщо «ковбасна» революція в січні 1990 року була початком активної фази національно-демократичної революції на Чернігівщині, то її завершенням вважаємо формування обласної державної адміністрації В.Мельничука у травні 1992 року.

Розглянемо основні рушійні сили та учасників національно-демократичної революції 1990-1992 років на Чернігівщині.

1. Рух за демократизацію управління виробництвом

В основному проявився на підприємствах союзного підпорядкування, які не були прямо залежні від місцевої партноменклатури, таких, як найбільше підприємство області - в/о «Чернігівський радіоприладний завод» ім.Леніна. Саме тут працювало близько 16 тисяч досить високооплачуваних робітників та ІТР, була своя багатотиражна газета «Приборостроитель», що активно включилася в ініційований згори рух за створення СТК (советов трудових колективів). Активними його учасниками були інженери А.Бабкін, Ю.Крисанов, С.Соломаха, І.Чех, а також робітник В.Фальба. Цьому руху, безумовно, сприяла політика КПРС під проводом М.Горбачова (1987-1989 рр.) щодо обрання на державних підприємствах керівників усіх ланок. Зрозуміло, що скористатися цим планувала в першу чергу місцева компартійна номенклатура, яка намагалася шляхом «виборів» пересісти у директорські крісла.

Активізації цього руху сприяла ситуація, що склалася з генеральним директором в/о «ЧРПЗ» Л.Безверхим, людиною пенсійного віку. Останній мав відчутний тиск як з боку вихідців з підприємства (Б.Суховірський, К.Колесник), так і з боку представника місцевої партноменклатури М.Бутка, котрі вступили в боротьбу за цю посаду. Кожен з них, мабуть, розраховував використати рух СТК на свою користь. Так, до речі, і сталося у серпні 1990 р., коли організований активістами СТК страйк з приводу відсутності у продажу сигарет призвів до усунення Л.Безверхого з посади генерального директора та призначення за пропозицією І-го секретаря Чернігівського обкому КПУ В.Лісовенка на цю посаду М.Бутка. За таких обставин діяльність СТК на в/о «ЧРПЗ» набула широкого розмаху і розголосу серед жителів міста та області. Цьому сприяло і призначення на посаду редактора багатотиражної газети «Приборостроитель» Ж.Лозанюк, яка під гаслом гласності перетворила цю газету фактично в перший легальний друкований орган опозиційних до Компартії сил на Чернігівщині. Популярну газету читали по всій області.

Практичним результатом діяльності руху за демократизацію управління виробництвом стало створення і реєстрація на в/о «ЧРПЗ» у січні 1990 року першого на Чернігівщині первинного осередку НРУ на підприємстві та активна участь представників в/о «ЧРПЗ» (обрано 41 депутата) та інших підприємств м. Чернігова у виборах до місцевих рад у березні-червні 1990 року. Саме цими депутатами була утворена перша і єдина на Чернігівщині демократична депутатська група «Чернігів», яка у 1990-1992 роках була однією з найвпливовіших і дійових гілок національно-демократичного руху на Чернігівщині.

Серед справ, здійснених демократичною депутатською групою «Чернігів», у Чернігівській міській раді народних депутатів (голова Ю.Філіппов, секретар - С.Соломаха), були:

- висування та підтримка альтернативної кандидатури від демократичних сил на посаду голови міськради (Т.Яхєєва проти А.Лисенка);
- блокування проведення сесій до обрання повного складу міськради (квітень - червень 1990 року);
- прийняття міськрадою рішення про транслявання засідань сесії для виборців перед міськрадою (вперше на Чернігівщині);
- виявлення фальсифікацій під час проведення виборів до міської ради по виборчій дільниці у школі № 29 та незатвердження на підставі цього депутатських повноважень директора школи В.Колесника;
- незатвердження у 1990 році на своїх посадах більшості членів виконкому, начальників управлінь та відділів міськвиконкому (єдиний випадок на Чернігівщині);
- прийняття найдемократичнішого на Чернігівщині регламенту міськради, що дав можливість поіменного голосування за вимогою 1/5 від складу депутатів

міськради (це дало, наприклад, змогу вперше за період 1990-1994 рр. на Чернігівщині прийняти рішення про зняття депутатської недоторканності з директора Чернігівської ТЕЦ Козирева, депутата Новозаводської райради);

- проведення об'єктивного розслідування подій в м. Чернігові, що стали наслідком блокування владою хору «Гомін» під с. Кіпті у вересні 1990 року;

- усунення нардепа А.Лисенка з посади голови Чернігівської міськради (жовтень 1990 року);

- прийняття шляхом поіменного голосування рішення міськради про заборону забудови заплави р. Десни в районі Лісковиці;

- ініціювання у жовтні 1990 року першого на Чернігівщині поіменного голосування про встановлення національного прапора над міськрадою (підтримане лише 22 депутатами);

- опозиція прокомуністичній обласній раді та райрадам м. Чернігова шляхом заяв, звернень, виступів у засобах інформації;

- блокування обрання депутатом міської ради І секретаря міському КПУ І.Леонова шляхом організації членами депутатської групи «Чернігів» контролю на виборчій дільниці;

- ініціювання заснування міськрадою газети «Чернігівські відомості», міського радіо та телебачення;

- ініціювання і опечатування членами депутатської групи «Чернігів» приміщень обкому та міському КПУ після заборони КПУ Верховною Радою України (серпень 1991 року);

- ініціювання створення комісії міськради з розслідування «ГКЧП» у м. Чернігові (голова С.Касперович, секретар С.Соломаха) та затвердження доповіді комісії міськрадою;

- прийняття рішення про проведення референдуму 1 грудня 1991 року щодо ліквідації поділу м. Чернігова на райони;

- блокування обрання М.Бондаренка на посаду заступника голови міськради;

- ініціювання повернення історичного герба місту Чернігову;

- обрання на посаду заступника голови міськради представника демократичних сил Г. Ракова (єдиний випадок на Чернігівщині);

- висування та підтримка міськрадою кандидатури В.Мельничука на голову облдержадміністрації на противагу голові облради О.Лисенку (лютий 1992 року);

- ініціювання виборів нового голови міськради після призначення В.Мельничука головою облдержадміністрації (травень 1992 року).

Представники демократичної депутатської групи «Чернігів» брали активну участь у формуванні першої некомуністичної облдержадміністрації на чолі з В.Мельничуком 1992-1994 рр., а саме: В.Бабич - голова регіонального відділення Фонду державного майна України, К.Титаренко - заступник голови регіонального відділення Фонду державного майна України, С.Касперович - представник комітету захисту прав військовослужбовців, С.Соломаха - начальник облуправління у справах сім'ї та молоді, І.Чех - начальник облуправління у справах захисту прав споживачів, М.Зінченко - начальник відділу облуправління у справах захисту прав споживачів, Ю.Філіппов - начальник регіонального відділення інноваційного фонду України.

Активними учасниками руху за демократизацію управління виробництвом, крім працівників в/о «ЧРПЗ», були на в/о «Чернігівнафтогазгеологія» - В.Бабич, Г.Раков, в/о «Чернігівавтодеталь» - В.Рейваховський, А.Майба, А.Баранов, ЧФ КПІ - Ю.Філіппов, Т.Яхєєва, Л.Костюченко, в/о «Хімволокно» - В.Ральченко та інші.

Серед членів демократичної депутатської групи «Чернігів», яка налічувала 46 депутатів (загальний склад міськради - 150 депутатів), членами НРУ були лише А.Бабкін, В.Дворянков, С.Соломаха, І.Чех, пізніше до них приєдналися А.Баранов, Т.Яхєєва. Незважаючи на нечисленність у складі демократичної депутатської групи «Чернігів» членів НРУ за Перебудову, у 1990-1994 роках

остання реалізувала у Чернігівській міськраді в основному програму НРУ за Перебудову.

2. «Демократична» течія в КПРС

Проявилась навесні 1989 року у вигляді дискусійного клубу, організованого Чернігівським міськкомом КПУ за участю В.Литвина, А.Майби, І.Панченка, В.Розстального, Ю.Крисанова та інших.

Ідейно оформилась у вигляді «демократичної платформи» КПРС на початку 1990 року під впливом «ковбасної» революції в м. Чернігові. Саме січневі «розбірки» в парторганізаціях були піком активності частини членів КПРС, які побачили вихід з кризи в СРСР у розширенні демократії, гласності та переходу від командно-адміністративної системи управління економікою на ринкову.

Найбільшим досягненням «демократичної» течії в КПРС можна вважати прийняття парторганізацією в/о «ЧРПЗ» резолюції про підтримку вимог «ковбасних» мітингів щодо усунення з посади І секретаря обкому Л.Палажченка, обласного бюро Компартії та висунення вимоги щодо відставки Чернігівського міського бюро Компартії і його І секретаря Є.Федоренка.

«Демократична» течія в КПРС на Чернігівщині фактично припинила існування в кінці 1990 року у зв'язку з виходом найактивніших її учасників з КПРС, головним чином після провалу надій на можливість «демократичної» платформи змінити курс КПРС на останньому з'їзді та переходу на позиції національно-демократичного руху (І.Панченко, В.Ступак, С.Соломаха, А.Майба).

3. Рух репресованих та незадоволених (ображених)

Наслідком нового курсу керівництва КПРС «перестройки і гласности» виявився рух репресованих тоталітарним комуністичним режимом за реабілітацію і поновлення своїх прав, який першим перетворився у «неформальну» організацію як в СРСР, так і на Чернігівщині. Найактивнішим представником цього руху в нашій області було товариство «Меморіал», під проводом В.Розстального, І.Панченка, В.Москаленка. Товариство «Меморіал», як перший прояв накопиченого роками незадоволення, було найактивнішим. Особливою популярністю на початку 1989 року користувалися виступи В.Розстального в засобах інформації з розповідями про «білі плями» історії та проведення масових акцій по поновленню пам'яті про репресованих комуністичним режимом.

Типовим проявом організаційних потуг незадоволених і ображених режимом на Чернігівщині була спроба створити ДДСП («Демократическое движение содействия перестройке»). У ДДСП об'єдналися різні люди, починаючи від ображених Компартією (М.Лук'яненко, О.Носенко), борців за соціальну справедливість (Е.Конашевич), економістів (Л.Костюченко) до екологів (В.Сердюк), які в основному займалися обговоренням ситуації в країні та складанням листів і звернень.

ДДСП органічно вписувалося в загальносоюзний демократичний рух, який набув широкого розголосу в Москві і, нарешті, проявився в провінції. Саме тому спроба М.Лук'яненка і його прибічників заснувати Рух-2 на іншій, ніж національно-демократична платформа, провалилась, незважаючи на сприяння з боку режиму (таким, мабуть, мріяли бачити Рух ідеологи Компартії).

Крім тих, хто намагався створювати так звані «неформальні» організації, були такі, хто при будь-якій нагоді критикував існуючу владу та йшов на конфлікти з КДБ, щоб прискорити свій виїзд за кордон (Я.Мостепан).

У той же час більшість людей, незадоволених своїм життєвим рівнем, не мали стійкого світогляду і тому були готові підтримати будь-які прояви протистояння з владою. Особливо яскраво це проявилось під час «ковбасної» революції у січні 1990 року та частково під час референдуму 1 грудня 1991 року. В подальшому більшість цих людей ставали прихильниками не стільки партій чи програм, а харизматичних лідерів на кшталт Н.Вітренко, а більш-менш національно свідомі - УРП, КУН або НРУ в м. Прилуки.

4. Рух кооператорів та підприємців

В уяві економістів та теоретиків «перестройки» цей рух повинен би домагатися більшої економічної свободи. Крім С.Жигінаса, котрого як кооператора рекомендувала в оргкомітет по створенню Чернігівського відділення НРУ к.е.н. Л.Костюченко, інші активісти цього руху під час створення НРУ практично себе не проявляли. Мабуть, заробляли в цей час гроші у турпоїздках до Польщі.

5. Рух української інтелігенції

На Чернігівщині цей рух у кінці 80-х років був представлений такими постатями, як В.Сарана, В.Чепурний, Л.Куrowsька, М.Данилюк, Н.Галковська, Г.Нестеренко, В.Савенок, Ю.Коцюбинський, С.Богдан, В.Ступак, В.Єрмак, Р.Решетнюк та багато інших, котрі були ініціаторами створення Чернігівського обласного Товариства української мови ім. Т.Шевченка і його першими членами, та О.Котенка, котрий підтримував Л.Лук'яненка у спробах створити осередок УГС на Чернігівщині.

Під впливом активістів цих організацій почалася поступова «українізація» до того аморфних «демократических движений» та перехід на платформу Народного руху України за Перебудову.

На виборах до Верховної Ради України та місцевих рад у березні-червні 1990 року саме проти представників цього руху режим вів запеклу боротьбу (особливо проти В.Сарани). Як наслідок, жоден офіційний представник цих організацій не був обраний депутатом. Отже, режим бачив у них найбільшу небезпеку. Це підтвердили події «ковбасної» революції, коли стихійний протест очолили саме представники національно-демократичних сил, які сформулювали вимоги, головували на мітингах та підняли національний синьо-жовтий прапор.

Після здобуття Україною незалежності та визнання НРУ за Перебудову її головною рушійною силою деякі представники національно-визвольного руху української інтелігенції на Чернігівщині були запрошені на керівні посади до облдержадміністрації В.Мельничука (В.Сарана - заступник голови облдержадміністрації з гуманітарних питань, В.Чепурний - керівник прес-служби, Л.Куrowsька - заступник начальника облуправління культури, В.Єрмак - заступник начальника в справах молоді та спорту облуправління, Ю.Соболь - начальник відділу по зв'язках з громадськістю, політичними організаціями та рухами облдержадміністрації).

І якщо «Націоналізм - це фашизм» і «Рухівці рвуться до влади» - були головними звинуваченнями рухівців з боку опонентів до здобуття Україною незалежності, то пізніше ці гасла були замінені на: «Спасибо руху - за разруху!», «Рухівці та демократи при владі». Те, що саме проти цієї складової НРУ за Перебудову з боку спецслужб (конфіскація частини тиражу першого числа газети «Громада») та компартійних органів велась ще й шалена ідеологічна боротьба, свідчить такий факт.

Під час зустрічі у зв'язку з «ковбасною революцією» в січні 1990 року Л.Кравчука (головного ідеолога КПУ на той час) і Л.Палажченка (І секретаря Чернігівського обкому КПУ) з трудовим колективом в/о «ЧРПЗ» член НРУ за Перебудову С.Соломаха з трибуни намагався спростувати звинувачення Руху у націоналізмі. Єдиним аргументом, яким вдалося хоч трохи пом'якшити позицію присутніх у залі до Руху, виявилася розповідь про те, що «делегатами І Всеукраїнського з'їзду Руху від в/о «ЧРПЗ» були троє: білорус - А.Фальба, росіянин - А.Бабкін і Чех з КБ (І.Чех - прізвище, а КБ - місце його роботи). То хіба Рух - це націоналісти?» В залі і в Л.Кравчука - сміх!

6. «Агенти впливу»

Враховуючи специфіку тоталітарного комуністичного режиму в СРСР та роль у ньому спецслужб, неважко уявити кількість так званих «сексотів», що були направлені КДБ та іншими спецслужбами у «неформальні» організації, що утворювались у кінці 80-х років. Безумовно, ніколи повна правда про їхню роль у становленні НРУ за Перебудову не буде оприлюднена. Тож сьогодні доводиться

лише здогадуватись...

У кожного «сексота», мабуть, були різні завдання: одні тільки інформували органи, інші ставали активними «борцями», що навіть очолювали і вели за собою.., деякі тільки «допомагали» очолити «рухівські» організації лідерам, яких легше було скомпрометувати або направляти.., а деякі, не виключено, настільки захоплювались боротьбою, що ставали рухівцями за переконанням.

Чи виконали «сексоти» поставлені перед ними завдання? Мабуть, ні або, принаймі, не всі. Але ті, хто залишилися в лавах НРУ як партії, і після проголошення незалежності України були потенційними «агентами впливу», яких спецслужби, в тому числі інших країн, мали можливість використовувати в своїх цілях. Безумовно, розкол політичної партії НРУ напередодні президентських виборів у 1999 році відбувся за їх безпосередньою участю.

Основні події національно-демократичної революції на Чернігівщині

1. Утворення товариства «Меморіал».
2. Повернення Л.Лук'яненка на Чернігівщину (кінець 1988 року).
3. Заснування Товариства української мови ім.Т.Шевченка (січень 1989 року).
4. Спроба створення ДДСП (березень 1989 року).
5. Збори в ЧДП ім.Т.Шевченка, присвячені річниці Чорнобильської трагедії (26 квітня 1989 року).
6. Зібрання представників «неформальних» організацій в палаці культури в/о «Хімволокно» (18 травня 1989 року).

Спочатку учасники зустрічі зібрались у холі другого поверху, але їх було набагато більше, ніж це дозволяло приміщення. За наполяганням Я.Мостепана адміністрацією палацу було надане приміщення кінозалу. На цьому зібранні вперше публічно перед широким загалом чернігівців виступив Л.Лук'яненко. У своєму виступі він з позицій юриста звинуватив КПРС в узурпації влади, а існуючі негаразди в країні пов'язав з монополією однієї партії та закликав до реальної багатопартійності. Цю думку палко підтримали присутні, особливо А.Бабкін.

7. Зустріч керівників «неформальних» організацій на запрошення Товариства української мови ім.Т.Шевченка (кінець травня 1989 року).

Обговорювались питання відносин з владою, ставлення до неї, можливість співпраці між «неформальними» організаціями. На пропозицію С.Соломахи утворено оргкомітет по заснуванню об'єднання «неформальних» організацій на зразок прибалтійських фронтів. Для підготовки установчих зборів нової організації делеговано по три представники від кожної з присутніх на зустрічі організацій: Товариства української мови ім.Т.Шевченка, ДДСП, товариства «Меморіал», а також С.Жигінаса (запропонований Л.Костюченко як представник кооператорів).

8. Установчі збори Чернігівського відділення НРУ за Перебудову в кооперативному училищі (9 липня 1989 року).

Підготовка зборів здійснювалась ДДСП (приміщення, запрошення учасників тощо) без узгодження з іншими членами «неформальних» організацій з розрахунком прийняти учасників зборів в ДДСП, а потім цю організацію оголосити Рухом. З цим не погодились В.Сарана, О.Котенко, С.Жигінас, В.Розстальний та інші учасники зборів, які запропонували не вважати зібрання зборами ДДСП, а безпосередньо оголосити їх установчими зборами Чернігівського відділення НРУ за Перебудову. В гарячих суперечках, в яких узяв участь В.Тканко, - секретар міському Компартії з ідеології, перемогли прихильники проведення установчих зборів НРУ за Перебудову. У відповідь на це прихильники ДДСП залишили президію (мабуть, розраховуючи на зрив зборів). У президії залишились Л.Костюченко та А.Майба, які продовжили вести зібрання, що прийняло рішення про утворення Чернігівського відділення НРУ за Перебудову.

Про цю подію повідомили газети «Приборостроитель», «Деснянська правда», радіо «Свобода».

9. Збори активу Чернігівського відділення НРУ за Перебудову для обрання делегатів на I Всеукраїнський з'їзд НРУ (серпень 1989 року).

Після цих установчих зборів постала проблема узгодження складу делегації від Чернігівщини. ДДСП на чолі з М.Лук'яненком, які не визнали рішень установчих зборів, почали за допомогою профспілок і компарторганізацій формувати паралельний так званий Рух-2. Представники ДДСП проводили з дозволу парткомів на підприємствах збори трудових колективів, де закликали вступати до «движення содействия перестройке», а не до націоналістичного Руху.

Після зриву міліцією проведення зборів по обговоренню делегатів на стадіоні «Юність» двадцять представників «неформальних» організацій були вимушені зібратись в однокімнатній квартирі В.Москаленка. Присутні погодились з тим, що В.Сарана, О.Котенко, С.Жигінас є уповноваженими представниками оргкомітету І Всеукраїнського з'їзду НРУ за Перебудову, тобто на них покладено повноваження координувати роботу по формуванню делегації від Чернігівщини. Після чого було проведено обговорення та вибори 19 кандидатів у делегати. Найгостріша суперечка точилася по кандидатурі Л.Лук'яненка, на якій наполягав О.Котенко, котрий вів протокол зборів. У багатьох з присутніх були побоювання щодо негативної реакції влади у разі обрання Л.Лук'яненка делегатом. Л.Костюченко як компроміс було запропоновано обрати делегатом ще й працівника Чернігівського райкому КПУ С.Бутка, якого ніхто з присутніх не знав. Але в пакеті обидві кандидатури були підтримані більшістю. Крім того, для ДДСП було зарезервовано мандати на трьох делегатів, яких вони повинні були визначити самостійно.

За пропозицією С.Соломахи було прийнято рішення у зв'язку з провокаційною діяльністю ДДСП на підприємствах м.Чернігова по створенню альтернативної організації Рух-2, провести конференцію по затвердженню делегатів від Чернігівщини на І Всеукраїнський з'їзд НРУ за Перебудову.

10. Конференція по затвердженню делегатів на І Всеукраїнський з'їзд НРУ за Перебудову від Чернігівщини (кінець серпня 1989 року).

Через можливість провокацій з боку влади учасники конференції збирались на Красній площі, біля драмтеатру, і групами направлялись на квартиру В.Ванжі. У конференції брали участь 25 делегатів, у тому числі з області. Найчисленнішою була делегація в/о «ЧРПЗ».

Конференція затвердила делегатів на І Всеукраїнський з'їзд в м.Києві, який проходив 9-11 вересня 1989 року і проголосив утворення масової громадсько-політичної організації Народний рух України за Перебудову.

11. «Ковбасна» революція (6 січня 1990 року).

12. Мітинги на стадіоні ім.Гагаріна та біля обкому КПУ (10,27 січня 1990 р.).

13. Усунення І секретаря, бюро обкому КПУ, голови облвиконкому, І секретаря Чернігівського міськкому (січень-лютий 1990 р.).

14. Обрання до Верховної Ради України Т.Яхєєвої та групи демократично налаштованих депутатів до Чернігівської міськради. Утворення ними демократичної депутатської групи «Чернігів» (березень-червень 1990 р.).

15. Протистояння в с. Кіптях та м. Чернігові між владою і національно-демократичними силами у зв'язку із спробою влади не допустити хор «Гомін» до м. Чернігова (22 вересня 1990 р.).

16. Масові акції національно-демократичних сил у м. Чернігові, в т.ч. на 1 травня, 16 липня 1991р.

17. Масовий протест національно-демократичних сил проти ГКЧП (мітинг біля пам'ятника Б.Хмельницькому 20 серпня 1991р.).

18. Закриття та опечатування обкому та міськкому КПУ в м.Чернігові народними депутатами Чернігівської міської ради.

19. Проведення агітаційної роботи на підримку референдуму 1 грудня 1991р.

20. Призначення головою обласної держадміністрації, за пропозицією сесії Чернігівської міськради, В.Мельничука (березень 1992 р.).

21. Призначення на посаду заст. голови обласної держадміністрації В.Сарани, інших представників національно-демократичних сил (квітень-травень 1992 р.).

Перелік делегатів від Чернігівської регіональної організації Руху:

1. А.Бабкін, інженер-конструктор в/о «ЧРПЗ».
 2. С.Бутко, інструктор Чернігівського райкому КПУ.
 3. В.Ванжа, робітник в/о «Хімволокно».
 4. С.Васильєва, вчитель, м. Чернігів.
 5. О.Дяченко, вчитель історії, с.Локнисте Менського району.
 6. С.Жигінаса, голова координаційної ради Чернігівської регіональної організації НРУ.
 7. Л.Костюченко, доцент кафедри ЧФ КПІ.
 8. О.Котенко, лікар, секретар координаційної ради Чернігівської регіональної організації НРУ за Перебудову.
 9. В.Лисий, лікар, м. Чернігів.
 10. В.Логін, інженер ПКБ ОПУ, м. Чернігів.
 11. Л.Лук'яненко, голова Української Гельсинської Спілки.
 12. А.Майба, інженер «ЧЗАЗ».
 13. В.Москаленко, журналіст, співголова обласного товариства «Меморіал».
 14. В.Павленко, робітник обласної друкарні.
 15. І.Панченко, заступник голови облуправління НТТ комунального господарства.
 16. В.Перепеча, працівник в/о «ЧРПЗ».
 17. В.Розстальний, викладач кафедри історії ЧДПІ, співголова обласного товариства «Меморіал».
 18. В.Сарана, викладач Чернігівського юридичного технікуму, заступник голови обласного Товариства української мови ім.Т.Шевченка.
 19. П.Семененко, робітник, м. Щорс.
 20. В.Фальба, робітник в/о «ЧРПЗ».
 21. І.Чех, інженер-конструктор в/о «ЧРПЗ», м. Чернігів.
- Від Чернігівської крайової організації НРУ до Ради представників обрано: С.Жигінаса, О.Котенка, до Ради колегії - Л.Костюченко, Л.Лук'яненка, В.Розстального.

Анатолій Боровик

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ЗА ЧАСІВ ВИБОРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1920 рр.)

Названа проблема знайшла певне відображення у вітчизняній історіографії. Пресі, як джерелу вивчення історії національно-демократичної революції в Україні, приділив увагу П.Губа¹, а вивченню історії преси Української держави за Гетьманату - Г.Рудий². Інтерес автора до цього дослідження зосереджений саме на розгляді проблем існування української преси періоду визвольних змагань 1917-1920 рр.

За часів української революції значно розширилась мережа газетних видань. Деякі з них існували досить тривалий час, деякі - по кілька тижнів чи днів. Газети видавали як державні органи та партії, так і громадські організації, окремі приватні особи. Підрахувати точну кількість цих видань дуже складно. За дослідженнями П.Губи, в Україні з березня 1917 р. по квітень 1920 р. видавалось понад 800 назв газет³. Ця преса виходила і поширювалася в Наддніпрянській Україні. Причому кількість місцевих газет, тобто тих, що видавались у містах і повітах, значно перевищувала кількість загальнодержавних та губернських.

Саме в період революції (1917-1920 рр.) все більше з'являлось друкованих видань українською мовою. За даними одного з очевидців революційних подій С. Постернака, з 1816 р. по 1916 р., тобто за століття, українською мовою або двома - українською і російською мовами - видавалось 64 газети, у 1917 р. - 63, у 1918 р. - 83⁴.

Прикладом такого переходу на подвійну мову видання може слугувати «Черниговская земская газета». Історія цього видання починається з виходу 15 березня 1913 р. першого номера «Черниговской земской недели», яка до березня 1917 р. друкувалась російською мовою. З початком революції 1917 р. у газеті з'являються перші публікації українською мовою. 24 березня було надруковано статтю «Українські збори в Чернігові», де йшлося про зібрання українських громадян м.Чернігова 18 березня, яке прийняло рішення про необхідність відновлення «Просвіти» та українізацію освітніх закладів на Чернігівщині.

У наступних номерах друкувалось усе більше матеріалів українською мовою. У них повідомлялось про відновлення діяльності місцевих просвіт, збори українців у різних населених пунктах, проблеми українізації шкіл тощо.

Специфіка земської преси полягала в тому, що поширення її відбувалося двома шляхами. Перший - це за передплатою для всіх бажаючих отримувати газету, та другий - безкоштовно, коли видання надсилались земським установам та посадовим особам земств. У період революції газета друкувала різні за видами і походженням матеріали, що й привертало увагу читачів. Від 1913 р. - тобто часу появи газети - і до 1917 р. значно зросла кількість читачів. Так, у 1913 р. передплатників газети було 400, а безплатних отримувачів - 805, у 1914 р. - передплатників - 680, безплатних - 988, у 1915 р. - передплатників - 928, безплатних - 1076, у 1916 р. - передплатників - 1303, безплатних - 1132. На 1 жовтня 1917 р. - передплатників - 1690, безплатних - 14915.

З 1918 р. редколегія газети планувала перетворити тижневик у щоденну газету «Чернігівщина». Але такі зміни були можливими за фінансової підтримки губернської земської управи й збільшення кількості передплатників до 10 тис⁶. Разом з тим редколегія попереджала безплатних отримувачів газети про те, що в зв'язку із значним підвищенням оплати за друкарські послуги та папір губернська земська управа не має можливості у 1918 р. надсилати газети безплатно⁷.

Проте задумане реалізувати не вдалося. На 4 січня 1918 р. на передплату газети було отримано всього 800 крб. від 40 громадян. Редакція вважала, що перехід на створення щоденної газети затримається до квітня 1918 р.

У травні 1918 р. питання про видання щоденної газети було розглянуте губернськими земськими зборами. Комісія з народної освіти, яка готувала це питання до розгляду, запропонувала, щоб засновниками газети стали губернське земство та губернський комісаріат як орган державного управління, що представляє уряд гетьмана П.Скоропадського.

Губернське земство на видання газети виділило 50 тис. крб. за умови, якщо і комісаріат виділить таку ж суму. На зборах губернського земства постало питання і про мову видання. І.Шраг, який представляв вищезгадану комісію, повідомив, що комісія вирішила видавати газету українською. Але після обміну думками на засіданні земських зборів було прийняте рішення про видання газети двома мовами - українською та російською⁸.

Окремі читачі своєрідно пояснювали проблеми, які склалися з передплатою газети. Так, дописувач Т.Ф.Сухенко вважав, що зменшення кількості передплатників до 1300 (на червень 1918 р.) можна пояснити

переходом газети на українську мову. У своєму листі до редакції він пояснював, що саме російська мова доступніша читачам Чернігівщини, а українська для «корінних українців Чернігівщини» чужа й незрозуміла. Ще нібито мова, якою друкується газета, відрізняється від народної мови - мови Шевченка, вона запозичена з Галичини. Автор вважав, що для «російських українців» українська мова, як іноземна, не зрозуміла. Тому, як наслідок, перехід «Черниговской земской газеты» на видання українською мовою привів до втрати передплатників. Він пропонував провести анкетування читачів газети про мову видання⁹.

Невдовзі на сторінках газети з'являється відповідь на вищезгаданий лист іншого дописувача - В.Анського. У своїй статті він доводить безпідставність тверджень Сухенка. Автор вказує, що зростання кількості передплатників з 1913 р. по 1917 р. можна пояснити зацікавленістю громадян ходом військових дій Першої світової війни. Як вважав В.Анський, «війна примусила взятися за газети і тих, хто ніколи раніше не тримав їх в руках». Особливо значний був попит на друковане слово цілком безпартійних земських газет. Падіння попиту на газети відбулося на початку 1918 р. у зв'язку з «війною з більшовиками». Саме в цей час поштова доставка преси була припинена. Наприклад, на Чернігівщині газети не доставлялись по кілька місяців. Тому не було потреби у передплаті.

Твердження дописувача Сухенка про те, що перехід видання на українську мову спричинило зменшення кількості читачів - безпідставні. Саме у той час, коли збільшувалася кількість публікацій українською мовою, збільшувався і тираж газети, а її зміст був зрозумілий читачам. В.Анський вважав, що українська мова не зрозуміла лише для тих, у кого є безмежна туга по «великій, єдиній і неподільній». Таке духовне рабство, в яке потрапили «сухенки», на думку автора, «усмокталось у кров кількох поколінь». Автор робить висновок, що цим «російським українцям» не допоможуть ніякі анкети, ні переконливі докази, адже у них туга по «великій і неподільній»¹⁰.

Деяка інша проблема виникла з виданням «Газети Гадяцького земства». 21 серпня 1917 р. редакція повідомила своїх читачів, що «надалі увесь зміст газети буде друкуватись тільки українською мовою». На перших порах створення газети, тобто з березня 1917 р., вона видавалась двома мовами. Офіційні повідомлення друкувалися російською. З липня за запрошенням земської управи редактором газети стала О.Пчілка, і газета залишалась двомовною. Проте до редакції почало надходити все більше листів «газетних критиків» та читачів про доцільність друкування матеріалів російською мовою і навіть погроз у відмові передплати газети. Крім того, як повідомляла редакція, двомовна підготовка матеріалів «завдавала великих прикростей» у її редагуванні. Ось тому з переходом на видання українською мовою редакція прохала читачів надсилати дописи українською мовою¹¹.

На початковому етапі революції в різних куточках України з'являлись українські періодичні друковані видання. Здебільшого їх замовниками були земські управи, селянські спілки, товариства «Просвіти» та інші українські громадські організації і навіть приватні особи. Головним завданням цих газет було об'єднання місцевого населення навколо української ідеї та поширення використання української мови на території України. На перших сторінках у багатьох українських виданнях давались навіть поради, як читати окремі літери у словах. Так, у газетах «Рідне слово» (Харків), «Українське слово» (Одеса), «Степ» (Павлоград) та інших пояснювали, що «и» читається подібно до «ы»

«великорусского», «є» - подібно до «йє», «е» - подібно до «э», «ї» - подібно до «йї». Читачам розтлумачували, що так писали в Україні з давніх-давен, і лише «московська школа старого режиму ввела нам свій правопис».¹²

Редакції українських газет намагалися допомогти читачам зрозуміти нову термінологію, що з'являлась на їхніх сторінках. Так, у періодичному виданні товариства «Просвіти» у Павлограді газеті «Степ» кореспондент М.Левицький писав, що селянинові складно зрозуміти окремі слова і терміни в українських газетах. Це не дивно, адже навчали їх у школах не рідної мови, а чужої. Автор статті пояснював смисл окремих «крутих» слів, які вживалися у газеті: кредит, кооперація, реформи та інших¹³.

Редакційні колеги українських друкованих видань намагались встановити міцні зв'язки з читачами. У зверненнях до них вони розповідали про зміст листів, що надходили до редакції, про питання, які цікавлять читачів. Як орієнтир для дописувачів вказували на ті проблеми, про котрі варто розповідати. У цьому переліку були питання, що розглядались на сільських сходах: про роботу сільських товариств, школи, про сільську інтелігенцію, про агітаторів та багато інших проблем¹⁴.

Дуже короткою була біографія деяких українських газет. Історія виникнення друкованого видання у Полтаві «Вільний голос» була пов'язана з утворенням «Товариства для видання українського часопису». Воно з'явилося як об'єднання пайовиків у кількості близько 100 чоловік. Проте встановлену суму паю 100 крб. заплатили не всі в повному обсязі. Всього було зібрано до 6 тис. крб. 10 квітня 1918 р. вийшов перший номер газети. Але з подорожчанням паперу та друкарських послуг «Товариству» стало дуже складно вирішувати проблему друку. З'явилися борги, а разом з цим і проблеми існування газети.

Кілька разів редакція видання скликала збори пайовиків, 8-9 чоловік, які на них з'являлись, не могли знайти засоби для порятунку газети. 9 липня 1918 р. вийшов її останній номер. Але організатори «Товариства» мали надію продовжити цю справу. За два місяці було зібрано 7 тис. крб., але планували зібрати до 50 тис., щоб коштів вистачило на видання газети протягом року.

У той же час у Полтаві без проблем видавалось три російських газети, які «щоденно люто виступали проти українізації». Як писав у газеті «Відродження» полтавчанин Юхим Марченко, «ми все терпимо, все відмовчуємося і хіба деколи, з ласки... полтавських газетярів, з'являється якась спростування на якісь занадто нахабні наклепи»¹⁵.

На сторінках українських видань йшло жваве обговорення проблем використання української мови в суспільстві. Так, на сторінках полтавського видання «Вільний голос» кореспондент газети розповідав про зміст чотирьох листів, що надійшли до редакції. Перший дописувач розповідав, що він добре розуміє мову Т.Шевченка (мались на увазі твори, написані великим поетом за межами України російською мовою). Мова газети, на його думку, це «галицкое наречіє», а не мова України. Вживати таку мову можуть лише «изменники, сепаратисты, предатели, а не верные сыны единой и неделимой России».

Другий дописувач вважав, що мова, якою друкується газета, - буржуазна, а не українська. Коли редакція не захоче підкорятись диктатурі пролетаріату, то її змусять це зробити.

Ще один лист надіслав читач, який розумів потребу використання рідної мови і вважав, що процес її запровадження має бути безповоротним.

Четвертого листа надіслала людина, що сумнівалась у потребі використання української мови, адже, на думку автора, важко визнати, що Україна є «окрема

держава». У такому випадку відпадає потреба вжитку української мови.

Отже, кореспондент газети на прикладах цих листів показав основні позиції громадян, що існували на Полтавщині, а разом з тим в усій Україні по відношенню до української мови. Перша - це проросійська орієнтація тих, хто заперечував існування української мови, друга - більшовицька. Представники її вважали, що треба змусити усіх користуватися лише російською мовою. Третя - це позиція істинних українців, які бажали, щоб у державі панувала рідна мова. І четверта - це ті, хто посипає голову попелом і визнає свою національну неповноцінність. Кореспондент газети називає їх малоросами¹⁶.

На сторінках газети «Вільний голос» було опубліковано ряд статей, у яких критикували тогочасних представників губернської влади щодо використання мов в Українській державі. У статті «Іронія з українства» кореспондент газети зазначав, що в українській газеті, в Українській державі, звертаючись до українського народу, український державний урядовець, слуга народу, пише іноземною мовою. Хто ж це міг бути? І відповідає: це голова округи - губернський староста д. Іваненко. Як вважав кореспондент, таким чином керівник губернії показав недобрий приклад для інших¹⁷.

У статті «Язык Голубовича» у формі фейлетона знову було згадано про вищевказаний випадок. Проте у сатиричній формі кореспондент згадав і про бесіду з керівником місцевого військового об'єднання, якому було поставлено запитання щодо державної мови в Україні. Військовий відповів, що це лише українська, і ні в якому разі не «язык Голубовича». Не знаючи про існування такої нової мови, кореспондент згадав, що від деяких «малоросів» можна почути, як в Україні «насилно» проводиться українізація, а цих поважних людей «на старости лет» заставляють вивчати ненависну їм українську мову. Тому кореспондент звертався до читачів із проханням відповісти на запитання, як розпізнати новий «язык Голубовича» та яку мову потрібно вивчати і використовувати в Українській державі¹⁸.

Подібну ситуацію з використанням мов у державних установах описує золотоніська газета «Вільне слово». У кореспонденції згадується ситуація, коли представник гетьманського державного контролю Д.Афанасьєв розіслав по підпорядкованих йому департаментах контролю в губерніях і повітах розпорядження, в якому говорилося, що у випадку звернення до державного контролю з листами, доповідями, проектами записи потрібно робити російською мовою. Це «избавит меня от излишней траты времени». У зв'язку з цим кореспондент газети коментує, що такі державні службовці не розуміють не лише народної мови, а й багато чого у нашому житті. І ставить питання перед читачами: чи може народ розуміти таких добродіїв?¹⁹

Саме в Українській державі гетьмана П.Скоропадського загострювалось мовне питання. Частина новопризначених керівників державних служб не володіла українською мовою, тому й з'явилися подібні розпорядження. Крім того, відомо, що й сам гетьман не дуже добре знав українську мову. Проте офіційні промови, звернення і привітання він зачитував лише українською, вважаючи її державною.

У липні 1918 р. у пресі було опубліковано офіційне повідомлення української телеграфної агенції про обіжник, надісланий державним секретарем до всіх міністерств щодо дотримання державної мови. В ньому говорилося, що з листів, які надходять до державної канцелярії, можна зробити висновок, що не в усіх міністерствах дотримуються державної мови. З огляду на це висловлювалось прохання використовувати українську мову як державну²⁰.

Про проблеми української преси можна знайти публікації на сторінках газети «Відродження». Дописувач А.Войнаровський переконував читачів, що створення української преси іде не тим шляхом. Особливо прикро, на його думку, було те, що у загальнодержавному масштабі з'явилося дуже мало українських газет. Автор статті підкреслював, що із 96 абонентів української телеграфної агенції всього шість представляли українські видання, коло читачів яких становило усього кілька десятків тисяч.

А.Войнаровський також наголошував, що для нових українських друкованих видань не вистачало досвідчених і грамотних працівників. Такі газетярі йшли працювати до фінансово міцних видань, де заробітна плата більша. Він критично відгукувався про «газети-метелики», які, на його думку, «довго не проживуть», адже їм бракує «ідейного ґрунту і принципової чистоти». Такі газети один день б'ють поклони перед Антантою, а на другий - перед німцями.

Як висновок, автор статті вважав, що в Україні має бути хоча б кілька загальнодержавних видань, адже утримувати їх значну кількість «нам не покарману». Особливо потрібна селянська щотижнева газета, «жива і бійка та гарно ілюстрована», тобто доступна для читачів²¹.

Проте за Гетьманату склалося дуже тяжке становище з виданням як загальнодержавних, так і місцевих видань. Саме в цей час в усіх друкованих виданнях було введено цензуру. З початку травня 1918 р. у газетах можна було побачити замість статей порожнє місце з вказівкою «Заборонено цензурою»²². Іноді в газетах були відсутні по кілька статей, а іноді й цілі сторінки не надруковані.

Були і радикальніші дії влади щодо газет. Так, 12 травня 1918 р. рано-вранці, коли видрукувану газету «Народна воля» передали до поштової експедиції, приїхали озброєні вояки на чолі з полковником і «оповістили, що газета арештовується» та вилучили всі примірники газети²³. За наказом командування німецьких військ, 15 травня було закрито газету «Звенигородська думка»²⁴. 16 травня за відмову заплатити штраф, який був накладений губернським комісаром, арештували редактора газети «Одеські новини»²⁵. Подібних випадків із закриттям газет та арештами редакторів і видань за Гетьманату траплялося дуже багато.

У середині грудня 1918 р. після переможного антигетьманського повстання була відновлена УНР, на чолі якої стояла Директорія. У надзвичайно складних внутрішньополітичних умовах, перебуваючи майже весь час правління в стані війни, Директорія УНР підтримувала ідею використання української мови як державної. За законом від 1 січня 1919 р., статус державної мови було затверджено. У цей час збільшується кількість українських видань різних ідейно-політичних напрямків. Значна їх частина підтримувала політику Директорії. Наприклад, газети «Вільна Україна» (Рівне), «Громадянин» (Житомир), «Український козак» (Кам'янець-Подільський), «Українська думка» (Козятин) та інші закликали народ боротись за свободу рідного краю.

Але доба Директорії УНР - це безперервна збройна боротьба проти кількох зовнішніх противників. Уже 1 лютого 1919 р. Директорія залишила Київ. Починається період мігрування її по території України. Часті зміни перебування урядових установ не сприяли їх злагодженій роботі.

За Директорії УНР існувала також цензура друкованих видань. Вихід їх у світ дозволявся лише після перевірки відповідними органами управління преси й інформації. Разом з тим при Міністерстві преси і пропаганди діяла Цензура

колегія, в обов'язки якої входило виявлення настроїв преси й ставлення до уряду, лояльного чи опозиційного²⁶. Мова видання не викликала цензурних перепон, проте існування цензури значною мірою впливало не лише на можливість існування чи закриття газет, але й на об'єктивний зміст інформації.

Таким чином, за часів виборювання державності 1917-1920 рр. значною мірою розширилася мережа української преси, до якої входили як центральні, так і місцеві видання. Як нині, так і в той час українською мовою видавалася менша частина газет. Українським виданням доводилося долати на своєму шляху багато різних проблем. Це безгрошів'я, що призводило до закриття газет, відсутність державної підтримки, нестача досвідчених редакційних кадрів. За Гетьманату та Директорії УНР - існування цензури. Проте українська преса намагалася доносити до читачів правдиву інформацію.

Одним з головних питань, що обговорювались на сторінках цих видань, стала проблема використання української мови у різних сферах життя суспільства. Уже у той час існував поділ на прихильників і противників української мови. Аргументи, котрі використовувалися суперниками, були майже такими ж, як і нині. Не секрет, що до сьогодні, а особливо у період передвиборчих кампаній, проблема використання мов в Україні особливо загострюється. Для окремих політичних сил це один з аргументів для завоювання підтримки серед частини населення.

А чи прийде той час, коли українську мову будуть поважати в Україні всі її громадяни? На думку автора, це станеться лише тоді, коли українці краще пізнають самих себе і навчаться самоповаги.

Джерела та література:

1. Губа П.І. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917-1920 рр.). // Український історичний журнал. - 1999. - № 4. - С. 29 - 40.
2. Рудий Г.Я. Преса української держави. 1918. - К., 1996.
3. Губа П.І. Названа праця. - С. 30
4. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 рр. Друкар. К., 1920. - С. 111.
5. Рост подписчиков на «Черниговскую земскую неделю» и «Черниговскую земскую газету». - 1917. - 10 октября.
6. От редакции. // Черниговская земская газета. - 1917. - 1 декабря.
7. От редакции газеты «Черниговская земская газета». // Черниговская земская газета. - 1917. - 8 декабря.
8. Черниговское губернское земское собрание // Черниговская земская газета. - 1918. - 25 мая.
9. Сухенко Т.Ф. Письмо в редакцию. // Черниговская земская газета. - 1918. - 13 июля.
10. Анський В. З приводу листа д. Сухенка. // Черниговская земская газета. - 1918. - 2 серпня.
11. Повідомлення від редакції. // Газета Гадячского земства. - 1917. - 21 серпня.
12. Рідне слово. - 1917. - 1 квітня.
13. Левицький М. Круті слова. // Степ. - 1917. - 31 травня.
14. Редаційна комісія. До читачів. // Степ. - 1917. - 15 червня.
15. Марченко Ю. Справи видання українських газет у Полтаві. // Відродження. - 1918. - 24 вересня.
16. Льо д'їк. З історії української мови після революції 1917 р. // Вільний голос. - 1918. - 12 травня.
17. Д.О. Іронія з українства. // Вільний голос. - 1918. - 26 травня.
18. С.Щ. «Язык Голубовича». // Вільний голос. - 1918. - 30 травня.
19. В.Ж. Державна мова. // Вільне слово. - 1918. - 26 червня.
20. Наказ додержуватись української мови. // Вільне слово. - 1918. - 26 липня.
21. Войнаровський А. Не тим шляхом. // Вільне слово. - 1918. - 26 червня.
22. Заборонено цензурою. // Вільне слово. - 1918. - 3 травня.

23. Арешт «Народної волі» // Вільне слово. - 1918. - 14 травня.
24. Закриття газети. // Вільне слово. - 1918. - 16 травня.
25. Вісті з Одеси. // Вільне слово. - 1918. - 18 травня.
26. Губа П.І. Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917-1920 рр.). // Український історичний журнал. - 1999. - № 4. - С. 38.

